

УДК [398.33'34'43 + 393.1] (477 = 161.2)

БУДІВЕЛЬНА ЖЕРТВА В УКРАЇНЦІВ: НОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра етнології
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Жертвоприношення (криваве тваринне і предметне) – важливий компонент традиційної будівельної обрядовості українців. Свою будівельну жертву українці здійснювали під час встановлення підвалин, при встановленні кутових стовпів і конструкції даху будівлі. Побутували дві форми будівельної жертви: кривава (тваринна) і безкровна (жертва предметами). У статті простежено зв'язок будівельної жертви із звичаєм “закупляння місця” для будівлі та історичним розвитком українського народного житла. Окремо простежено маністичну та апотропеїчну основу будівельної жертви.

Ключові слова: етнологія, українці, звичаї та обряди пов'язані з будівництвом

В українців, як і в інших слов'ян, будівельна жертва становить один із фрагментів будівельного обряду, жертвоприношення, яке здійснюють при закладці житла або іншої будівлі¹. Дослідники, розглядаючи будівельну обрядовість українського народу, неодмінно звертали увагу передовсім на жертвоприношення під час заснування нової споруди. Тому не випадково російський етнолог Альберт Байбурін, досліджуючи східнослов'янські звичаї та обряди, пов'язані з будівництвом, вважав, що будівельна жертва є “одним із центральних моментів обрядів, супроводжуваних закладку різних будівель”².

Що відомо про будівельну жертву в українців? Дані наукової літератури та факти, виявлені автором в ході польових етнографічних досліджень в різних місцевостях України, дозволяють стверджувати, що будівельну жертву українці здійснювали або під час встановлення підвалин (у зрубному і частково – каркасному будівництві), або при встановленні кутових стовпів і конструкції даху будівлі (при каркасно-стовповому будівництві), тобто вона була атрибутом заснування нової споруди. Також відомо, що в українців побутували дві форми будівельної жертви: кривава (тваринна) і безкровна (жертва предметами).

¹ Левкиевская Е. Е. Жертва строительная / Е. Левкиевская // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах. Москва, 1999. Т. 2: Д–К (Крошки). С. 215.

² Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. Байбурин. Ленинград, 1983. С. 55.

Розглянемо передовсім наявні достовірні фактографічні відомості, пов'язані з кривавою (тваринною) жертвою, оскільки побутує думка, що остання розвинулася з людської і є генетично давнішою порівняно з будівельною жертвою предметами³. Зауважимо, що згідно з матеріалами XIX – XXI ст. кривава (тваринна) жертва в українців була менш поширеною ніж жертвоприношення предметами⁴. Тому її описи наведемо повністю з метою максимального вираження цього компонента будівельної обрядовості. Кривава (тваринна) будівельна жертва найдовше збереглася в українців на Гуцульщині й Поліссі – донедавна відносно ізольованих внаслідок природно-географічних умов етнографічних районах, де народознавці ще й досі виявляють старожитності, які своїм корінням сягають ранньослов'янських часів.

Письмове свідчення про побутування кривавої (тваринної) будівельної жертви у гуцулів знаходимо в публікації Антона Онищука, присвяченій народній демонології цієї етнографічної групи українців: “Росказуют стрий, шо давно того много було, шо як майстри завезали підвалине – шо клали нову хату – то тот майштирь головний брав чорного когута і утинав тому когутови голову на порозі (хатнім), аби сі уроки худоби не брали” (роблять часом се й нині)⁵. Декілька подібних лаконічних згадок про криваву (тваринну) будівельну жертву виявлено також нами в ході польових досліджень на теренах Гуцульщини в останній чверті XX ст.: “Коли зав'язали [підвалини], то півневі рубали голову на куті зрубу, шо виходив на сонце” (с. Виженка)⁶; “[...] в підвалинах різали когута [або] курку. Кров закопували в хаті – всередині підвалин, м'ясо з'їдали. Замість когута могли різати віцю (але тільки білу) [...]” (с. Річка)⁷.

Низку повідомлень про криваву будівельну жертву виявлено наприкінці XX ст. також на Середньому Поліссі:

“На закладку [пили] могорич, їли обов'язково вареного півника” (с. Старі Вороб'ї)⁸; “перед закладчиною різали півня” (с. Людвиківка)⁹; “на починок (закладку. – Р. С.) рубали півня, бо півень – наче мужчина (шоб мужчина в хаті головував). Жонка з'їдає голову, остальное – плотнікі; хазяїн – крила і ноги” (с. Клинець)¹⁰; “на підвалині одрубували півневі голову” (с. Майдан)¹¹; “На порозі хати [...] рубали голову півневі – це обязательно. (Півня різали [на закладчину] і в сусідніх селах).

³ Байбурич А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. С. 61.

⁴ Siieжyj R. Ofiary skiadane przy budowaniu domu przez Ukraiccyw / R. Siieжyj // Konteksty. Polska sztuka ludowa: Antropologia kultury. Etnografia. Sztuka. Warszawa, 1996. № 3/4. S. 103.

⁵ Онищук А. Матеріяли до гуцульської демонольо'ї / А. Онищук // Матеріяли до української етнольо'ї. Львів, 1909. Т. XI. С. 23.

⁶ Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАН України), ф. 1, оп. 2, спр. 352, арк. 51.

⁷ Там само. Арк. 8.

⁸ Там само. Спр. 423 а, арк. 136.

⁹ Там само. Спр. 423 б, арк. 177.

¹⁰ Там само. Арк. 261.

¹¹ Там само. Спр. 442 б, арк. 15.

Пудвали положили – обсївають угол зерном: житом і маком (жито – із зажинкової борода) (с. Озеряни)¹²; “на закладщину по закону різали півня і давали гостям і майстрам на гостину” (с. Ганівка)¹³; “зкладають хату на щ о с ь: на кури, на kota – бо те не буде вестись. На сем’ю не закладають. Положать підвалини, то гадають: на що закладать? [...]. Якщо на к о г о с ь не закласти, то для когось це вредно – для сем’ї, для худоби [...]. На закладщину рубала хазяйка півневі голову. Цього півня з’їдали під час могорича” (с. Сарновичі)¹⁴.

Дещо ширша інформація про криваву (тваринну) будівельну жертву виявлена в поліському селі Кухарях та його околицях, що на Київщині:

“На подвалині в день закладщини рубали півня – це по закону” (с. Кухарі)¹⁵; “підвали обсипали пшоном і маком-ведюком від нечистої сили. На закладщину обов’язково різали півня. Кров цього півня повинна капати на покуть підвалини, щоб не було забобонів, нечистої сили. Це все очищалося кров’ю. Голову півня закопували в землю, щоб хазяїн двору був голова. [...]” (с. Кухарі)¹⁶; “На закладщину хазяїн рубав півня і примовляв: “Шоб тут добре жилося і півники веліся, і шоб співалося!” Кров’ю кропили з кружечки підвалини, а голову півня клали на бантини на хаті, шоб добре жилося, велося і був мир і спокійствіє. Півник вважається як хазяїн. Півника варили і його з’їдали плотнікі” (с. Слобода Кухарська)¹⁷.

Крім вищенаведеного достовірного матеріалу про криваву (тваринну) будівельну жертву в українців (півня / вівці – на Гуцульщині, півня / курки – на Поліссі) маємо ще невиразну згадку в А. Байбуріна, згідно з якою на “території центральної України” в ХІХ ст. зрідка під час будівництва вбивали з метою жертвоприношення велику рогату худобу і коней¹⁸.

Кривава (тваринна) будівельна жертва відома й іншим слов’янським народам, передовсім східно- і західнослов’янським. Наприклад у росіян перед заснуванням дому господар з господинею відрубували півневі голову й закопували її на місці майбутньої покуті¹⁹. Білоруси відрубаву на закладщину півневі голову також закопували в землю або ж просто клали під наріжний камінь. Крім того, вони за звичаєм засмажували півня (“для звичайної закуски”) з нагоди заснування будь-якої нової будівлі²⁰. В західнослов’янських народів ритуальне жертвоприношення

¹² Архів ІН НАН України, спр. 442 б, арк. 11.

¹³ Там само. Спр. 423 а, арк. 126.

¹⁴ Там само. Арк. 144.

¹⁵ Там само. Арк. 128.

¹⁶ Там само. Арк. 129.

¹⁷ Там само. Арк. 131.

¹⁸ Байбурина А. К. Жилище в обрядах и представлениях... С. 61.

¹⁹ Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских представлений и верований в связи с мифологическими сказаниями других родственных народов / А. Афанасьев. Москва, 1868. Т. II. С. 110.

²⁰ Богданович А. Е. Пережитки древняго міросозерцання у белорусов. Етнографическій очеркъ / А. Богданович. Гродна, 1895. С. 67.

півня з наступним покладанням його під ріг будинку відоме в поляків. Крім того останні з цією ж метою подекуди під час закладин вбивали собаку, kota і курку²¹.

Якщо в східнослов'янській і західнослов'янській традиціях кривава (тваринна) будівельна жертва, будучи добре відомою як архаїчне явище традиційної культури, все ж траплялася спорадично, то у південних слов'ян вона ще донедавна становила звичну обрядову практику. Так, болгари, засновуючи новий дім, здійснювали жертвоприношення – “курбан”. Серед звичних жертвних тварин в болгар – баран, ягня, індик, свиня, поросля, півень²². Серби також називали будівельну криваву (тваринну) жертву “курбаном”. В якості останнього найчастіше виступали ягня або півень, голову яких закопували на місці будівництва, а м'ясо з'їдали під час гостини з нагоди заснування нового житла (“кучі”)²³. Аналогічні обрядодії побутували у черногорців, які на розі новобудови за звичаєм різали “барана або якусь іншу тварину”²⁴.

Що стосується будівельної безкровної жертви (або інакше назвемо її для зручності умовним терміном – жертви предметами), то наявний фактологічний матеріал численніший і багатший. Більше того: будівельна жертва предметами в редукованій формі за традицією нерідко практикується і в наші дні. Ілюстрацією останнього твердження може бути наступна інформація з Середнього Полісся:

“В чотири кути підвалини [колись] клали загорнуті в новий платок (щоб не був в ходу!) ладан, проскуру, срібні гроші і свячене на Маковея зілля – васильок [...] Це все – од диявола, щоб було спокійно в хаті. Це кладуть і з а р а з под кірпіч” (с. Ворсівка)²⁵. В Карпатах “як зав'яжуть підлоги [то] звичаї такі і з а р а з е: зав'язували підлоги, там по вуглах поробили хрещики [і туди] клали чісок, свячену воду [...]. Всередині хати давали крижик – зап'єли криж і будували (крижик – з дерева, з паличок [...])” (с. Соснівка)²⁶.

Суть безкровної жертви полягала в тому, що в підвалинах на покуті (або в кожному з чотирьох кутів житлової кімнати) робили долотом заглиблення* і під

²¹ H. J. Zakiadziny domyw / H. J. // Wisia. Warszawa, 1902. T. XVI. S. 380; *Bystroc J. St. Zakiadziny domyw. Studia nad zwyczajami ludowymi* / J. St. Bystroc // *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii umiejętności*. Kraków, 1917. T. 60. S. 10–11.

²² Данова Р. Крвна жртва у савременим обичајима становништва Подунавља, централне севернее Бугарске / Р. Данова // *Гласник Етнографског института*. Beograd, 2000. Књ. XLIX. С. 111–112.

²³ Влахови• П. Станиште у обичајима и веровањима код становништва североисточне Србије / П. Влахови• // *Гласник Етнографског института*. Beograd, 2000. Књ. XLIX. С. 20–21.

²⁴ Ровинській П. А. Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ / П. Ровинській // *Сборникъ отделения русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук*. Санкт-Петербург, 1897. Т. 62. № 3. С. 46.

²⁵ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 120.

²⁶ Архів Львівського національного університету ім. І. Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 14.

* В замку підвалини на дні цього заглиблення зазвичай вирізали сокирою або долотом “косий” хрест, рідше – трикутник.

супровід певних обрядодій туди клали (господар або ж сам майстер) певний набір предметів, які й становили будівельну жертву. Якщо ж споруда не мала підвалин (в каркасно-стовповому чи безкаркасному будівництві), то жертвовні предмети клали в землю – під стовпи або в траншеї під фундамент.

Безпосередньо будівельній жертві передувала низка обрядових дійств, одні з яких були поширені на всій території України, а інші мали локальний характер. Передовсім маємо на увазі ритуальне *о б о р ю в а н н я* місця майбутнього будівництва. Про існування в українців у минулому таких обрядодій згадує Антоній Новосельський, спираючись на усну традицію про оборювання майбутнього села. Згідно з його повідомленням в плуг запрягали “бика” (вола? – *Р. С.*) і телицю від однієї матері; плугом керував брат, а воли поганяла сестра [...] ²⁷. Згідно з Казимиром Мошинським цей звичай був відомий всім слов’янським народам ²⁸. Микола Сумцов зазначає, що в давнину українці оборювали також й місце для двору, але “в даний час (мова йшла про останню чверть XIX ст. – *Р. С.*)” цей звичай вже не зустрічається ²⁹. Однак в Карпатах зазначений звичай затримався довше ніж деінде в Україні, зокрема й на Слобожанщині. Так, Оскар Кольбер’ вказував, що на Лемківщині як мають ставити “хижу”, то ‘азда плугом зорює “пляц” ³⁰. Дещо конкретизує згадані обрядодії Юліан Тарнович: “Вибране місце під хату заорують довкола плугом. Та при цій праці не годиться клясти й кричати, бо в новій хаті не буде згоди, жінка буде битися з чоловіком, діти не будуть слухати батьків і т.п. По виоранні відбуваються підкладини (покладини). На чотирьох рогах виораного прямокутника (будівельного плану) кладуть грубі камені як фундамент, а на них смерекові спідки (трами)” ³¹. Описаного звичаю дотримувалися при заснуванні хати й лемки на Свидниччині ³². Ритуальне оборювання місця для новобудови відоме і в обрядовій практиці бойків. Останні з метою забезпечення поселенню щастя і захисту від “зарази” оборювали межі села “волами-близнюками” ³³. Згадку про побутування в минулому звичаю оборювати місце новобудови зафіксовано в останній чверті XX ст. в с. Семичові ³⁴.

²⁷ *Nowosielski A. Lud ukraicki / A. Nowosielski. Wilno, 1857. T. 1. S. 155–156.*

²⁸ *Moszycski K. Kultura ludowa Siowian / K. Moszycski. Warszawa, 1967. T. 2: Kultura duchowa. Cz. 1. S. 322.*

²⁹ *Сумцов Н. Ф. Культурныя переживанія / Н. Сумцов // Киевская старина. 1889. Т. XXV. С. 492.*

³⁰ *Kolberg O. Dzieia wszystkie / O. Kolberg. Wroclaw–Poznac, [1975]. T. 51: Sanockie-Krosnieckie. Cz. 3. S. 64.*

³¹ *Тарнович Ю. Матеріяльна культура Лемківщини / Ю.Тарнович. Краків, 1941. С. 54.*

³² *Сополига М. Народне житло українців Східної Словаччини / М. Сополига. Братіслава–Пряшів, 1983. С. 80.*

³³ *Kuczera A. Samborszczynna: Ilustrowana monografia miasta Sambora i Ekonomji Samborskiej / A. Kuczera. Sambor, 1937. T. II. S. 290.*

³⁴ *Сілецький Р. Поставлю хату і кімнату / Р. Сілецький // Берегиня. Історія, звичаї, традиції українського народу. 1992. № 1. С. 59.*

На Середньому Поліссі подекуди перед тим як закопати перший “стандар”^{*} майстер робив лопатою на землі хрест й примовляв: “Господи, благослови!” (с. Макалевичі)³⁵. Подібну апотропеїчну функцію могло виконувати й інше залізне знаряддя праці чи предмет, певні дії:

“Плотник вирубував хреста сокирою в землі, потім викопав лопатою яму, закопали під покуття палю, а потім – інші [...]” (с. Горинь)³⁶. “Зверху на штандарі кладуть хрестя, печені в пост (середопостя), соль” (с. Рубежівка)³⁷. В с. Стівпинці “перед закладчиною мати обходила навколо місця майбутньої хати з зажинком в руках (він стояв на покуті в хаті)”³⁸. На вкопані в землю стовпи розміщали підвалини: “На закладщину защипали підвалини. Підготували подвали, зробили в покуті ямку і хрест. Тоді старший плотник брав дві сокири, зарубував їх у підвалину на місці майбутнього порога (наче двері), тоді заходили через той поріг між двома сокирами і клали в підвалину гроші і свячене на Тройцю зілля [...]” (с. Скурати)³⁹.

В Карпатах на твердих кам’янистих ґрунтах штандарі в землю зазвичай не вкопували. Натомість підвалини найчастіше встановлювали на камінні, коротких дерев’яних сумцях або ж безпосередньо на землі⁴⁰.

На Бойківщині подекуди в обряді заснування підвалин хати брали участь маленькі діти:

“Отут в нас зав’язували підлоги. А в нас був такий бригадир [...]. Ну мій чоловік пішов зав’язувати підлоги. Зав’язав підлоги, а він (бригадир – Р. С.) – які то діти були [в той час біля новобудови] – всі загнав всередину підлог! – “Шоб далі рід продовжувався!” То я все на нього нарікала (бо я мала багато дітей: одно – 1964 року, одно – 1965 року, одно – 1966 року [...]). Кажу: “Нагнав мені повну хату [дітей]!”⁴¹.

Подібний матеріал зафіксувала свого часу й Л. Шевченко, проте не зазначила географії його походження: “Сам обряд закладщини починається з моменту закопування головного стовпа – на покуті. Господар задалегідь викопує ямки, а два сусіди [...] закопують його. Під стовп хто-небудь, звичайно д і т и (розрядка наша – Р. С.) кладе свячені речі: дарник, зілля, яйця або шкорлупу з

* *Стандар* (підвалина, підошва, підвала, підлога, штандар, стоян, палик, палъ, штимпаль, спідок, трам’я та ін.) – закопаний в землю стовп (дубовий або сосновий), на який встановлюють підвалини будівлі.

³⁵ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 106.

³⁶ Там само. Арк. 98.

³⁷ Там само. Арк. 93.

³⁸ Там само. Спр. 442 б, арк. 25.

³⁹ Там само. Спр. 423 а, арк. 122.

⁴⁰ *Гошко Ю. Г.* Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. / Ю. Гошко. Київ, 1987. С. 88, 98, 104.

⁴¹ *Сілецький Р.* Дитина в традиційній будівельній обрядовості поліщуків / Р. Сілецький // Народознавчі Зошити. Львів, 2006. № 3–4. С. 360.

них, гроші, жито і вовну, на Поліссі також і живе срібло⁴². На Західному Поліссі цей звичай подекуди зберігався ще донедавна: *“В фундамент треба, щоб первого каменя дитина вкинула – добре буде щастити в житті. Дитина мала шість-сім років [...] Шоб щастило. Воно молоденьке – не грішне”* (с. Вичівка)⁴³.

Серед предметів, які в якості будівельної жертви східнослов'янські народи клали в підвалини (або ж під стовпи чи в фундамент) будівлі, найчастіше зустрічаються вовна, зерно і гроші, причому останні, на думку А. Байбурина, дублюють семантику двох попередніх символів – багатства, родючості⁴⁴. Також відомі й такі жертвні предмети, як ладан (“християнська ідея святості”) і свячене зілля чи хвойні гілки (“від перунів”)⁴⁵, які очевидно виступали в якості апотропеїв.

В українській традиційній будівельній обрядовості цей перелік можна продовжити. Наведемо кілька ілюстрацій для підтвердження наших слів. Лемки клали в чотири кути зарубаних підвалин розрубану на чотири частини срібну монету, посвячені вінки і зілля, листя барвінку, листя тополі, шматок “просфори”, шматок блискучого скла, кришталю, сіль, волосся, ячну шкаралупу, посвячену вербу, часник, дві гілочки солодкої яблуні⁴⁶.

Бойки “в карби, де трам опирає ся, кладуть крейцарь на четверо розрубаний в чотирьох углах по одній четвертині і чорного єдвабу, а біда не приступить, а також, щоби чорна худоба множила ся [...]. Кладуть також живе срібло в пір'ю, щоби все множилося, олово, барвінку на весілля, вовну, овес, сіль, вербу, біле дерево подібне до трепети, крейду і вугілля, щоби всяка худоба множилася і біла і чорна. На середині хижі втикають в землю хрестик з верби, іви або білого дерева”⁴⁷. В с. Ріп'яна в кожен вугол підвалин ще клали по шматку “ремезового гнізда – шоб була любов і злагода у хаті, бо ці птахи дуже любляться”⁴⁸. Мешканці бойківсько-гуцульського пограниччя в чотири кути стайні кладуть *“шерсть з кожної худоби, шоб велася”*, а в підвалини хати – *“пшениці зі всенощної і волосу з хлопців і дівчат (аби велася там люди) і цукор кістковий (аби не був надшкроблений!)”* (с. Пороги)⁴⁹.

⁴² Шевченко Л. Звичаї, зв'язані з закладами будівлі / Л. Шевченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. [Київ], 1926. Вип. 1, 2. С. 89.

⁴³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 28.

⁴⁴ Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях... С. 66.

⁴⁵ Там же. С. 66.

⁴⁶ Сілецький Р. Звичаї, обряди та повір'я у традиційному житлобудівництві / Р. Сілецький // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. У 2-х т. Львів, 2002. Т. 2: Духовна культура. С. 157.

⁴⁷ Зубрицький М. Будинки і майстри / М. Зубрицький // Житє і слово. Львів, 1895. Т. 3. С. 73.

⁴⁸ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 8.

⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 199-Е, арк. 3.

На Гуцульщині “коли вже підвалини на всіх чотирьох кінцях зарубані, перетинає стельмах ́рейцар на чотири часті і кидає по одному кусневи по усіх чотирьох углах із середини, надто сипле у вугли свяченої води і кладе там хліба, соли, сирої білої і чорної вовни”⁵⁰. “Коли чотири нижні колоди вже поставлені, то втикають під них ладан, гроші, сіль і хліб у чотири кути з внутрішнього боку стін, а із зовнішньої сторони – вугіль і тиньк з хлібної печі. Вважається, що перші предмети приносять щастя для мешканців хати; останні, навпаки, стосуються їхніх ворогів”⁵¹.

Покутяни закладали в замки підвалин зерно і овечу вовну, кропили свяченою водою⁵². Мешканці Поділля найчастіше клали в основу будинку зерно і гроші, а під голову сволока – ладан і вовну⁵³. Волиняни під чопи стовпів будівлі закладали ладан, свячене зілля, гроші (“злого або півкарбованця”), свячену воду⁵⁴. Подібний набір жертвних предметів побутував і в Середньому Подніпров’ї: в ями під сохи клали по кілька житніх зернин і дрібні копійки, а під кінці сволока – ладан, окрасць хліба і сіль, дрібні монети і овечу вовну⁵⁵. На Слобожанщині в ями під стояни найчастіше кладуть щось одне: або гроші, або жито. Іноді в одну яму кладуть гроші, в другу – вовну, в третю і четверту – жито. Подекуди, як повідомляє відомий етнограф П. Иванов, крім жита кладуть на стоян або на підвалину під святий кут тріску, “загнічену” в печі, коли загнічують в ній хліб⁵⁶.

Дещо детальнішу інформацію про будівельну жертву предметами (точніше про самі власне жертвні предмети) маємо з Середнього Полісся: гроші (“гроші-медяки”, “жовті копійки”, “копійки парніє”, “біліє гроші”, “золото-червонці”, “срібну копійку – мідь не ложили”), хліб (“окрасць з цілої хлібини, умотаний у шматочок полотна”, “кришка свяченого хліба”, “спечений з тіста хрестик”, “зерно-пашниця” – жито, “жменя жита із зажинок”, “крайчик хліба з першої паляниці, яку ставлят у п’єч”, “проскурка в новому платку, щоб не був в ходу”), свячена вода, “лушпаєчка посвяченого яйця”, вугілля, шматок вовняної тканини, ладан, металевий натільний хрестик, зілля (“посвячене на Тройцю”: “татарник”,

⁵⁰ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1 / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Т. II. С. 89.

⁵¹ Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Кайндль. Чернівці, 2000. С. 47.

⁵² Урбанович Б. П. Традиційні вірування та звичаї, пов’язані з будівництвом житла на Покутті / Б. Урбанович // Народна творчість та етнографія. 1987. № 2. С. 53.

⁵³ Гребінь І. Ф. Обряди, пов’язані з будівництвом сільського житла / І. Гребінь // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1994. С. 246.

⁵⁴ Кравченко В. Етнографічний нарис (про Волинь) // Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю / Кравченко В. Львів, 1996. Вип. 1. С. 266.

⁵⁵ Милорадович В. П. Життє-бытє лубенского крестьянина / В. Милорадович // Українці: народні вірування, повір’я, демонологія. Київ, 1991. С. 172.

⁵⁶ П. И. Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате. (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда) // Харьковской сборникъ. Літературно-науцное приложеніє къ “Харьковскому Календарю” на 1889 годъ / П.И. Харьковъ, 1889. Вып. 3. С. 40.

“любисток”, “липа, щабельник і лепешняк з лугу”; “зілля посвячене на Маковея”: “васильок”, “чорнобривці”, “окроп”, “соняшник”, “льон”; “святе зілля – тою і м’яту”⁵⁷. В с. Давидках у старій хаті набирали в печі миску або чавунець жару і висипали в новобудові біля вкопаного в землю (на місці майбутнього стола) хреста⁵⁸. Поліщуки із с. Закусили клали “на плашку в покутній вугол” серед іншого ножиці (“для ворога, щоб ніякий не подкасає”)⁵⁹. А в мешканців с. Невгоди серед звичних компонентів будівельної жертви були “вуголинка з печі” і “осиковий колочок”⁶⁰.

Аналогічний асортимент жертвних предметів під час заснування нової будівлі побутував й на Західному Поліссі. Майстер у кожному з чотирьох вуглів підвалин кімнати видовбував долотом “коритце”, вирізав у ньому косий хрест і поміщав туди “заклад”: жито, четвертинку проскури, посвячене на Трійцю зілля дрібні монети, громничні свічки, свячену воду⁶¹. В с. Турі звичайний набір жертвних предметів (гроші, зілля, свячена вода) доповнювали горілка і чотири яйця⁶².

Подібною за складом жертвних предметів та їх семантикою є будівельна жертва у західних слов’ян. Так, поляки (мазури і варм’яки) закладали під фундамент новобудови гроші у глиняній посудині і “голову тварини”⁶³. Серед жертвних предметів, які поляки клали у підвалини – свячене зілля і вінки з липи, посвячені на свято Божого тіла, свячена сіль, хліб, вода, освячені в день св. Агати, виписані на папері цитати з Євангелія⁶⁴. Чехи під фундамент будівлі заковували гроші, курячі яйця та “інші продукти”⁶⁵. Словаки клали у фундамент будинку так зване “юдашеве дерево” – вугілля з вогнища, яке горіло перед костелом на Білу (страсну – Р. С.) суботу, зілля, маленьку пляшечку посвяченої

⁵⁷ Сілецький Р. “Закладщина” хати на Поліссі: Обрядово-звичаєвий аспект / Р. Сілецький // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів, 1997. Вип. 1: Київське Полісся. 1994. С. 90–91; Його ж. Звичаї та обряди, пов’язані з будівництвом // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів, 2003. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. С. 102–103.

⁵⁸ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 б, арк. 229.

⁵⁹ Там само. Арк. 202.

⁶⁰ Там само. Арк. 175.

⁶¹ Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість у с. Тур Ратнівського району Волинської області / Р. Сілецький // З його духа печаттю... Збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка. Львів, 2001. Т. 2. С. 153–154.

⁶² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 195-Е, арк. 6.

⁶³ Klonowski F. Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii / F. Klonowski. Olsztyn, 1965. S. 206.

⁶⁴ H. J. Zakiadziny domyw / H. J. // Wisia: miesiecznik geograficzny i etnograficzny. Warszawa, 1902. T. XVI. S. 380.

⁶⁵ Polaczek St. Zwyczaje, zabobony, przesady i wierzenia ludyw siowiacskich przy budowlach / St. Polaczek // Lud. Lwyw, 1903. Rocz. IX. S. 284–285.

на Водохреща води, гроші, хліб, п'ять коржів-”осухів”, шматок громничної свічки, сіль, хліб зі Щедрого вечора⁶⁶, посвячену на Пальмову неділю вербову гілку⁶⁷.

Зав'язані підвалини кропили свяченою водою. “Майстер брав свячену воду і кропив нею підлоги і пляц. Зачинали кропити зі сходу з кута на захід – за сонцем” (с. Воля)⁶⁸. Часто новобудову обсівали маком або зерном:

“Хату треба обсіяти свяченим маком, то нічого злого до хати не приступить” (с. Страшевичі)⁶⁹. “Закладені підвалини обсіпала хазяйка навкруги посвяченим маком і житом, щоб відьма і ніяка холера не подступала до хати (жито посвячене в церкві – зі спасової бороди, першого снопа на зажинках)” (с. Жубровичі)⁷⁰. “[...] Закладені підвалини обсівають житом із зажинкового снопа, щоб багатий хазяїн був (сніп – з покуті, зажинок). (Зажинок оддають коровам, щоб скот вьолса)” (с. Сущани)⁷¹. “Підвалини обсіпали житом з бороди – першого снопа на зажинках. Жито з бороди [сипали] на подваліни, щоб була добра житка” (с. Жубровичі)⁷². “Як поклали подвали, то обсівали їх трьома пашнями: житом, пшеницею, ячменем. Пашні має бути непарна кількість [...]” (с. Малий Дивлин)⁷³.

В с. Самарах місце новобудови спочатку кропили свяченою водою і обсівали житом, а вже закладені підвалини “обсівали льоном і маком-самосійом (мак – від знахарів, а льон – від шири (бурі. – Р.С.))”⁷⁴. Бойки з с. Волошинової “перед тим, як в'язати підлоги пляц обсівали маком-дикунцем (який святити з паскою). Він помагав”⁷⁵.

Ритуальне обсівання підвалів новобудови подекуди мало також вербальний супровід.

“Як зав'язали [підвалини], то 'зда брав пшеницю і довкола обсіював хату зсередини і примовляв: “Аби мене в тій хаті, доки я живу, хліб святий не лишав!” – Цю пшеницю святити на Йордан з часником. Свяченою водою 'зда кропив кути підліг. Це давали, щоб добре жилося в хаті, не було чаклунства, щоб була яка молода – така стара” (с. Тур'є)⁷⁶.

Заснування хати завершувалося святковою гостиною, яку влаштовували зазвичай безпосередньо в новобудові:

⁶⁶ Bedn̄rik R. j udov̄y stavitesstvo na Kysuciach / R. Bedn̄rik. [Bratislava], 1967. S. 61–63.

⁶⁷ Olejnik J. Przesłany, wyobrażenia i czynności magiczne mieszkańców Wysokich Tatr związane z budowlą domu i domostwem / J. Olejnik // Etnografia Polska. Warszawa, 1982. T. XXVI. S. 201.

⁶⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 193-Е, арк. 4.

⁶⁹ Там само. Арк. 6.

⁷⁰ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 442 б, арк. 8.

⁷¹ Там само. Арк. 32.

⁷² Там само. Арк. 7.

⁷³ Там само. Арк. 39.

⁷⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 196-Е, арк. 7.

⁷⁵ Там само. Спр. 200-Е, арк. 14.

⁷⁶ Там само. Спр. 193-Е, арк. 9.

“Як положить зруб на хату або на мелницю, то п’ють закладчини: напечуть пирогів, наварюють локшини і візьмуть горілки. Збирають сусідів, і плотники сідають на вуглі на тому, де будуть стояти ікони, і п’ють горілку і випивають із чарки усю до дна, щоб була суха хата”⁷⁷. “[...] Скоро тільки підвалини готові, кладе ‘азда по середині місця будівлі стіл, на нім горівку, пиво і запрошує людей на засноване. Ті приносять з собою колач (дарунок) хліба, зерна, муки в мисці, за то харчують і п’ють, а як у кого музика приграє, то й танцюють. Дехто з тих людей остаєсь на толоці (до помочи) одну днину або більше, яка і коли у кого воля і охота”⁷⁸. “Як положить перший венк – підвалини – старший плотник, починаючи з покутного вугла, гепав довбешкою по кожному вуглу. Це означало: пора ставити могорич. Сокирою гепати не можна. Треба – деревом по дереву” (с. Корма)⁷⁹. “Як ше вперед, коли закладали підвалини, там всередині розкладали ватру. В них гостили там майстрів, сусідів [...] ну своїх. Там вже гостина була коло тої ватри” (с. Гута)⁸⁰.

На Волині “на закладчини йдуть з хлібом, а там уже випивають і закусяють”⁸¹; “[...] запрошені на закладчини родичі і знайомі приносять по буханцю хліба”⁸². Подібну гостину влаштовували серед закладених підвалин новобудови й мешканці Надсяння: “хто зводить новий будинок, той повинен, заклавши підвалини, влаштувати у зрубі будівлі гостину для родичів, сусідів і робітників, аби йому в цьому домі велося. Дощ під час такої учти віщує, що в цьому домі все піде добре “як з води”⁸³.

Цікава назва гостини з нагоди заснування хати – встановлення підвалин на вкопані “пецки” – побутувала в південно-східній Польщі: “*po wujńsciu z ziemi*”⁸⁴ (з нагоди виходу з землі – Р. С.).

Як інтерпретувати будівельну жертву при закладчині нової споруди? На які світоглядні уявлення вона спиралася? Звернемося до історіографії й розглянемо погляди наших попередників на зазначене явище народної культури.

Будівельна жертва привернула свого часу увагу відомого англійського вченого Едварда Барнетта Тайлора (“Первісна культура”, 1871 р.). Етнолог на підставі значного фактологічного матеріалу, стверджував, що будівельна жертва “мала

⁷⁷ П. И. Народные обычаи, приметы, пословицы и загадки, относящиеся къ малорусской хате... С. 41.

⁷⁸ Шухевич В. Гуцульщина... Ч. 1. С. 89.

⁷⁹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 114.

⁸⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 193-Е, арк. 9.

⁸¹ Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині / В. Кравченко // Етнографічні матеріали. Житомир, 1920. С. 108.

⁸² Sokalski B. Powiat Sokalski pod wzgikdem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / B. Sokalski. Lwów, 1899. S. 244.

⁸³ Cisek M. Materiały etnograficzne z miasteczka ̇oiyni w powiecie Przemyskim / M. Cisek // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1899. T. 13. S. 68.

⁸⁴ Cetera M. Zwyczaje i wierzenia związane z domem i obejńciem / M. Cetera // Rzepiennik Strzyński: materiały etnograficzne. Tarnów, 1992. S. 18.

за мету або умилювання духів землі, або перетворення душі самої жертви в демона-покровителя”. Вчений припускав, ‘рунтуючись на фольклорних матеріалах, існування в європейців у доісторичні часи кривавої людської будівельної жертви⁸⁵. Однак, дослідник не конкретизував, про яких саме “духів землі” йде мова, що й не дивно, оскільки останні, принаймні в слов’янській міфології, не відомі. Що стосується кривавих людських жертвоприношень то, на нашу думку, лише фольклорних джерел недостатньо, щоб ствердно відповісти на запитання про їх існування в минулому. Отже, адресат будівельної жертви залишився не з’ясований, а відтак викликає сумнів й точка зору Е. Б. Тайлора стосовно походження останньої.

Заслуговує на увагу також публікація австрійця Фрідріха Саломо Краусса “Будівельні жертви в південних слов’ян” (1887 р.). Він вслід за Е. Б. Тайлором твердить: “Усі ці звичаї засновані на анімістичних уявленнях і мають релігійне під’рунтя. За своїм первісним значенням вони є жертвою, почасти, щоб відкупитися від злих духів землі, а почасти щоб заручитися ласкою якоїсь оберігаючої сили чи примиритися з нею, якщо вважають її чимось скривдженою. Замурована (в фундамент будівлі – Р. С.) жертва, зрештою, може сама стати для новобудови її духом-охоронцем”. Таким чином, згаданий автор ані на крок не наблизився до істини порівняно з Е. Б. Тайлором⁸⁶.

Проблеми походження та змісту будівельної жертви побіжно торкнувся французький етнолог Арнольд ван Геннеп (“Обряди переходу”, 1909 р.). Однак його здобутки в цій царині скромні. Вчений зазначив, що “безпідставно вбачати в деяких з цих обрядів пережитки і деформацію практики людських жертвоприношень”. Він вважав, що “ці обряди є у власному значенні слова обрядами гармонійного співіснування майбутніх мешканців та їх нового житла”⁸⁷.

Помітне місце серед публікацій про будівельну обрядовість слов’ян займає праця польського етнолог Яна Станіслава Бистрона “Закладини будинків” (1917 р.) Автор використав значний джерельний матеріал, серед якого вагоме місце займають відомості з українських земель і прийшов до наступних висновків: 1) в обряді закладин жертвоприношення відсутнє в строгому значенні цього терміна, оскільки відсутній адресат; 2) інтерпретація вбитих тварин чи людей під час заснування будівлі як жертвоприношення духові місця чи будинку є пізнішим за походженням витвором кабінетної науки⁸⁸. Проте дослідник висловив припущення, що звичаї, які прийнято називати будівельною жертвою, мали на меті забезпечення життєздатності (*iywotnoъci*) будинку, що на його думку цілком

⁸⁵ Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Тайлор. Москва. 1989. С. 86–87.

⁸⁶ Krauss S. F. Das Bauopfer bei den Södslaven / S. Krauss // Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien, 1887. Bd. XVII. S. 22.

⁸⁷ Геннеп А., ван. Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов / А. ван Геннеп. Москва, 2002. С. 26–27.

⁸⁸ Bystroc J. St. Zakładziny domyw. Studya nad zwyczajamy ludowymi / J. Bystroc // Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii umiejtknoъi. Kraków, 1917. T. 60. S. 14.

відповідає первісному мисленню. Адже згідно з останнім “життя вбитого (тварини, людини – *P. C.*) можна перенести на житло, що будується, яке в такий спосіб стане живим, тобто буде благополучно розвиватися; благополуччям дому є очевидно благополуччя родини”. Таким чином Я. С. Бистронь “схильний інтерпретувати вбивство тварин чи людей як первісний спосіб передачі новому будинку життя”⁸⁹. Однак, нагадаємо, що в східних слов’ян, і в українців зокрема, домінувала безкровна будівельна жертва, яка жодної “життєздатності” житлу не забезпечувала. Також є ще одне “не зручне” зауваження, яке робить вразливим припущення Я. С. Бистроня: так звана будівельна жертва мала місце не лише при заснуванні житла, а й господарських будівель, громадських і культових споруд, фортець, мостів, млинів, гребель.

В полоні ідей Я. С. Бистроня опинилася українська дослідниця міжвоєнного періоду Людмила Шевченко, яка присвятила будівельній обрядовості українців окрему розвідку. Розгляд багатого фактологічного матеріалу з різних регіонів України вчена підсумувала дещо розгублено: “Чи цю живу жертву (йдеться про криваву будівельну жертву – *P. C.*) приносилося лиш як плату за місце*, чи може і для запевнення живучості родини, і кому саме це приносилося, не ясно”⁹⁰.

Якщо англієць Е. Б. Тайлор сформулював анімістичну теорію походження будівельної жертви, а поляк Я. С. Бистронь – магічну, то відомий російський етнолог Дмитро Зеленин розробив тотемістичну концепцію (“Тотеми-дерева в переказах та обрядах європейських народів”, 1937). Вчений критично розглянув доробок своїх попередників: “Умилостивлення будівничими демонів землі могло з’явитися лише з появою кам’яних будівель, коли копають в землі котлован для фундамента. Легкі дерев’яні будівлі не вимагають фундамента і котлована й до демонів землі не мають жодного стосунку”⁹¹. Незважаючи на категоричність такого твердження та авторитетність автора зауважимо, що він припустився прикрої помилки, оскільки не врахував історичний розвиток житла, слов’янських народів. Адже, принаймні на території України, у ранньослов’янський та давньоруський періоди було поширене дерев’яне житло (зрубної або каркасно-стовпової конструкції) заглиблене у землю (землянкове й напівземлянкове)⁹², спорудження якого все-таки вимагало влаштування котлована. Свою точку зору на походження будівельної жертви, зокрема кривавої (людської, тваринної) Д. Зеленин сформулював наступним чином:

⁸⁹ *Bystroń J. St. Zakiadziny domyw...* Т. 60. S. 15.

* За висловом Л. Шевченко це “жертва за хату і місце земним силам”.

⁹⁰ *Шевченко Л.* Звичаї, зв’язані з закладами... С. 89–90.

⁹¹ *Зеленин Д. К.* Тотемы-дерева в сказаннях і обрядах європейських народів // *Зеленин Д. К.* Избранные труды. Статьи по духовной культуре. 1934–1954 / Д. Зеленин. Москва, 2004. С. 160.

⁹² *Відейко М. Ю.* Давні поселення України / М. Відейко. Київ, 2005. С. 87, 92–94, 102, 120–127, 140–151.

[...] жорстокі людські “жертви” під час заснування будівель служили в ідеології раннього родового суспільства компенсацією духам дерев за зрубану для будівництва деревину. Ця рубка дерев для житла, з точки зору примітивної тотемістичної ідеології, мала спричинити смерть мешканців, які первісно завжди були одночасно й будівничими дому. Тому мешканці стали обманювати демонів-тотемів, підсовуючи їм замість себе дітей, полонених, а пізніше – рабів і тварин⁹³.

Питання про причини існування в українців та інших слов'янських народів ритуальних заборон, повір'їв та прикмет, пов'язаних з тими чи іншими породами дерев, їх природними та набутими дефектами аномаліями, звичаями та обрядами, які супроводжують їх рубку, ми вже торкалися у попередніх публікаціях. Вважаємо що вони пов'язані переважно з архаїчними поховальними звичаями (зокрема – способами поховання, меморіальними знаками) та уявленнями по різні категорії мерців⁹⁴. Відтак тотемістична концепція Д. Зеленина, на наше переконання, аніскільки не вияснює проблему походження будівельної жертви.

Чи не найновіша спроба з'ясувати суть і причини виникнення будівельної жертви належить А. Байбуріну: “[...] в семантичному плані “будівельна жертва” була пов'язана зі складним комплексом уявлень про сакральність житла, його “виведенням” з тіла жертви (кривавої: людської, тваринної – *Р. С.*), взаємоперекодуваннями між жертвою, житлом і концепцією влаштування світу”. Автор об'рунтовує логіку заміни людської жертви тваринною (конем і півнем / куркою) й слушно зазначає, що “значно менше внутрішньої логіки є в заміні живої жертви предметами (якщо припустити, що така заміна мала місце)”. Врешті-решт вчений схиляється до позитивного вирішення свого припущення: “[...] аналіз “будівельної жертви” у східних слов'ян та їх найближчих сусідів дозволяє припустити космічну символіку жертви. Тим самим зведення дому стає в один ряд з іншими подіями космо'єнезу, дублюючи основну схему творення світу, його основних елементів з тіла жертви. Набір символів, які становили безкровну жертву, очевидно позначав, з однієї сторони, основні цінності життя колективу (ідеї життя, благополуччя, родючості, багатства), а з другої – моделював основні параметри структури світу, вводячи в його структуру новий об'єкт (житло) у відповідності з законами ритуально-міфологічної логіки”⁹⁵. Однак А. Байбурін, як і його попередники, не зміг відповісти на запитання про причини й адресат будівельної жертви. Проте його монографія “Житло в обрядах та уявленнях східних слов'ян” відновила інтерес до будівельної обрядовості українців, свідченням чого є згадувані вище публікації Б. Урбанович, П. Федаки,

⁹³ Зеленин Д. К. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах... С. 160.

⁹⁴ Див.: Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу в українців (заборони, прикмети, звичаї, повір'я) / Р. Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37. С. 525–541.

⁹⁵ Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях... С. 63, 65, 69.

І. Гребеня і зрештою автора цих рядків. Проте ніхто з них досі не запропонував власної інтерпретації цього явища традиційної культури, обмежившись лише його описом або повторенням вже відомих гіпотез та концепцій.

Нічого істотно нового щодо трактування будівельної жертви також не вніс російський фундаментальний етнолінгвістичний словник “Слов’янські старожитності” (1999 р.). Олена Левкієвська, яка є автором статті “Будівельна жертва”, вслід за А. Бабуриним твердить, що “семантика будівельної жертви ґрунтується на уподібненні будівництва дому створенню світу, який, згідно з космогонічними переказами, був створений з жертви”⁹⁶.

Для з’ясування суті питання спочатку звернемося до етнофорів: як вони самі розуміють, пояснюють ті обрядодії під час заснування нової споруди, які етнологи називають будівельною жертвою?

Зрідка можна почути від респондентів, що будівельна жертва є забобоном – “примовками людськими” (с. Рубежівка)⁹⁷; “примхами” (с. Велика Фосня)⁹⁸.

Значно частіше інформатори стверджують, що такі компоненти будівельної жертви, як вбитий півень, хліб і сіль, зерно, гроші, вовна, закладені у вугли підвалин, забезпечуватимуть щастя, добробут, достаток і благополуччя будівлі та її мешканців:

“Щоб добре жилося, велося і був мир і спокійствие” (с. Слобода Кухарська)⁹⁹; “для достатку [...], щоб худоба велася в цьому домі [...], щоб хата мала хліб” (с. Норинськ)¹⁰⁰; “для щастя, щоб гроші велися” (с. Макалевичі)¹⁰¹; “щоб була цілость в хазяйстві [...], щоб було багатство” (с. Збраньки)¹⁰²; “на розжиток і щоб бідно не жили” (с. Скурати)¹⁰³; “щоб гроші велися в хаті, врожаї були” (с. Вишевичі)¹⁰⁴; “щоб в хаті було тепло (як нема вовни, то клали льон)” (с. Малий Дивлин)¹⁰⁵; “щоб багатим були гроші, а бідним – діти” (с. Каленське)¹⁰⁶; (с. Великі Бережці)¹⁰⁷; “щоби велося в хаті файно [...], щоб в тій хаті були гроші” (с. Спас)¹⁰⁸; “аби добре велося тій сім’ї, якій хату будують” (с. Луквиця)¹⁰⁹; “аби велася худоба [...], аби велися гроші” (с. Слобода)¹¹⁰; “аби то (все, що поклали у вугол – Р. С.) велося” (с. Криворівня)¹¹¹.

⁹⁶ Левкієвская Е. Е. Жертва строительная... С. 215–217.

⁹⁷ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 93.

⁹⁸ Там само. Спр. 423 б, арк. 235.

⁹⁹ Там само. Спр. 423 а, арк. 131.

¹⁰⁰ Там само. Спр. 423 б, арк. 182.

¹⁰¹ Там само. Спр. 423 а, арк. 106.

¹⁰² Там само. Спр. 423 б, арк. 199.

¹⁰³ Там само. Спр. 423 а, арк. 122.

¹⁰⁴ Там само. Арк. 104.

¹⁰⁵ Там само. Спр. 442 б, арк. 39.

¹⁰⁶ Там само. Спр. 423 а, арк. 113.

¹⁰⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 204-Е, арк. 2.

¹⁰⁸ Там само. Спр. 193-Е, арк. 8.

¹⁰⁹ Там само. Спр. 259-Е, арк. 12.

¹¹⁰ Там само. Спр. 192-Е, арк. 4.

¹¹¹ Там само. Спр. 197-Е, арк. 4.

Водночас ряд компонентів будівельної жертви мали виразно апотропеїчне призначення – різні трави, в тому числі й посвячені*, мак, печина, ладан, свячена вода, ртуть (“живе срібло”) тощо:

“Від грому” (с. Дівошин)¹¹²; “щоб ніякий чорт не пудкався” (с. Малий Дивлин)¹¹³; “щоб откасалось все нечисте [...], від нечистої сили” (с. Велика Фосня)¹¹⁴; “од диявола, щоб було спокійно в хаті” (с. Ворсівка)¹¹⁵; “від грози [...], від недоброго” (с. Оране)¹¹⁶; “щоб не було мишей” (Рудня)¹¹⁷; “щоб недобрий і лихачі не підходили” (с. Самари)¹¹⁸; “щоби нечистий дух не мав права до цієї будови і чоловіка” (с. Шешори)¹¹⁹; “аби лихий не приступав” (с. Глибока)¹²⁰; “щоб нічого злого – змії – не лізли під вугол” (с. Ріп’яна)¹²¹; “від всього злого, від грому” (с. Бачина)¹²²; “щоб не мав чорт влади” (с. Росток Пастіль)¹²³; “аби не імалася нечиста сила” (с. Лікіцари)¹²⁴.

Такі апотропеїчні “заходи” були пов’язані з небезпекою, яку становило місце будівництва, незважаючи навіть на прискіпливий вибір його за допомогою прикмет і гадань¹²⁵. Майстер, закладаючи в підвалини жертовні предмети, “очищав пляці” (с. Велика Лініна)¹²⁶. Саме так подекуди мотивували “заклад”: “щоб хати не чіплялось всяке таке, бо то є нечисті пляці” (с. Головецько)¹²⁷; “для недоступу жодної гадости, біди, злого, щоб було боже місце – без доступу злого” (с. Пороги)¹²⁸; “щоб свячене місто було, щоб буря не розбила” (с. Тур’я Ремета)¹²⁹. В поліському селі Оране на Київщині зафіксована конкретніша мотивація закладу:

* Наприклад поліщуки особливо ефективним в цьому контексті вважали “зілля свячене на Трійцю (звіробій, липу, дуб, сосну, кльон, кропиву, лепеху, ромашку, яловець, чистотіл, братики, вербу) – це дають в труну, коли хоронять, і в пудошви, коли закладають підошви. Зело і воду свячену кладуть в підошви хати, хліва, свининця, клуні” (с. Тур) (Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 195-Е, арк. 10).

¹¹² Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 б, арк. 240.

¹¹³ Там само. Спр. 442 б, арк. 39.

¹¹⁴ Там само. Спр. 423 б, арк. 237.

¹¹⁵ Там само. Спр. 423 а, арк. 120.

¹¹⁶ Там само. Спр. 444 а, арк. 60.

¹¹⁷ Там само. Спр. 423 б, арк. 241.

¹¹⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 196-Е, арк. 4.

¹¹⁹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 352, арк. 17.

¹²⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 259-Е, арк. 6.

¹²¹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 8.

¹²² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 22.

¹²³ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 21–22.

¹²⁴ Там само. Арк. 36.

¹²⁵ Див.: Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце для житла в українців / Р. Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 426–440.

¹²⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 193-Е, арк. 3.

¹²⁷ Там само. Спр. 203-Е, арк. 13.

¹²⁸ Там само. Спр. 199-Е, арк. 11.

¹²⁹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 41–42.

“Зверху на чотири палі ложать святе зіллячко – откастик, тою, гвоздички, чорнобривчики (це також ложать від грози на окна; зіллячко посвячене на Маковея – від недоброго). Клади копійки – гроші від домовика: “Домовиченьку-паниченьку, на тобє хлеб-соль, дай моєй сем’ї покой. Домовиченьку-паниченьку, на тобі хліб і гроші, щоб ти був до мої сем’ї хороший” – кажуть на закладчині, щоб не пужало в хаті”¹³⁰. “[...] І якщо хату заложувать треба, щоб домовик шкоди не робив нада на покуті гроші закопувать” (с. Оране)¹³¹.

Отже, маємо виразну вказівку на існування зв’язку між будівельною жертвою і повір’ями про місце та мерців. В ряді місцевостей закладання у підвалини жертвоних предметів називали “закуплянням” місця:

“Закупляють хату: гроші [кладуть] в підвалини – плата Богові за місце” (с. Хорощино)¹³²; “гроші в підваліні – це плата Богу” (Болотниця)¹³³; “гроші [в підваліні] – для щастя в хаті, закупляли в Бога місце, щоб добре було [...]” (с. Вороб’ї)¹³⁴; “в підваліні на покуті вирубували хрестики і клали туди гроші і свячене зілля (татарник та ін.) – купляли місце [...] може там було проішествіє [...]” (с. Недашки)¹³⁵; “під покуть у вугол подруби кладуть гроші, щоб в хаті жилося добре; [...] – закупляють хату” (с. Виступовичі)¹³⁶; “треба заплатити, як хату закладаєш – треба копійки покласти. Як дерево перше закладають – в подвалу [кладут копійки], щоб добре жилося” (с. Островськ)¹³⁷; “як зачинали робити, то гроші клали по пудвалах, що будто місце купляють: воно вже є точно – він заплатив за його” (с. Заозір’я)¹³⁸.

На нашу думку, звичай “закупляння місця” є ключем до реконструкції первісного змісту будівельної жертви. Підкреслимо, що він зазвичай мав місце не під час заснування власне підвалін будівлі, а передував йому. “Закуплянням місця” називали покладання певних предметів (ідентичних будівельній жертві) на дно викопаних на новобудові ям, призначених для встановлення у них стоянів, на яких розміщали згодом підвалини, або кутових стовпів (“ушул”)¹³⁹. Слід також зауважити, що звичай закупляння як правило побутував (там де він зберігся) паралельно з покладанням в кути підвалін жертвоних предметів. Тобто, складається враження, що він дублювався. Проілюструвати таку типову ситуацію можна хоча б відомостями з Бойківщини:

¹³⁰ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 444 а, арк. 60.

¹³¹ Там само. Спр. 410 а, арк. 93.

¹³² Там само. Спр. 442 б, арк. 4.

¹³³ Там само. Спр. 423 б, арк. 208.

¹³⁴ Там само. Спр. 423 а, арк. 91.

¹³⁵ Там само. Арк. 86.

¹³⁶ Там само. Спр. 423 б, арк. 225.

¹³⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 12.

¹³⁸ Там само. Арк. 17.

¹³⁹ Сілецький Р. Звичай “закупляння місця” у традиційній будівельній обрядовості українців / Р. Сілецький // Етнічна культура українців. Львів, 2006. С. 186.

“[...] Під фундамент клали гроші – закопали – і зілля, свячене на Тройцю. [...] Змовила господиня “Отче наш” і “Богородице діво” на кожному куті і то клала в землю під фундамент. То закопували, щоб ті ворожки, що хочут зробити зле, не приступали до хати. Майстри в вугла трамів давали гроші. Для чого ті гроші – майстри не хочут признатисі. Бо, кажут, як він повість шо робит, то йому [...] не буде юж помічне, він не буде мав сили [...]” (с. Катина)¹⁴⁰.

Подібне явище побутувало і в інших місцевостях, зокрема, на Поліссі: “в яму під штимпалі клали копійки, щоб довго стояла хата і добре в хаті було. Під перше дерево тоже клали гроші – в замок підвалини” (с. Перекалля)¹⁴¹.

Досі цей компонент будівельної обрядовості не перебував під дослідницьким мікроскопом етнологів. Не поцінував належним чином зазначений звичай і автор цих рядків, лише побіжно згадавши його у деяких своїх публікаціях¹⁴². Скупі згадки про звичай “закупляння місця”, який передував будівництву, виявлено на Поліссі та подекуди на Прикарпатті аж наприкінці ХХ століття – в час, коли багато явищ народної культури уже зникли з побуту або ж знаходилося на стадії відмирання. Зазначені регіони викликають наукове зацікавлення також тому, що тут тривалий історичний період побутувало (а почасти побутує і досі) дерев’яне (зрубне або каркасне) будівництво, яке дослідники вважають генетично найдавнішим у слов’ян¹⁴³.

Проаналізувавши відповідний фактологічний матеріал спробуємо знайти відповідь на низку поточних питань: В кого українці “закупляли” місце для будівлі? Чому це місце необхідно було “закупити”? Чи існували які-небудь паралелі в інших ділянках традиційної духовної культури українського народу? Інакше кажучи, спробуємо виявити і з’ясувати ті світоглядні уявлення, які спричинили появу в будівельній обрядовості звичаю “закупляння” місця для будівництва.

Отже, розглянемо конкретний фактичний матеріал, який стосується досліджуваного звичаю:

“Під покутній стовп у яму клали гроші – место закупляли”; “в яму під стовп (де покуть) клали жито – закупляли место” (с. Сукачі)¹⁴⁴. “Перед тим, як закладають [підвалини], в ями під штандар ложать гроші жовті – закупляють место в чорта” (с. Замисловичі)¹⁴⁵. “Перед постройкою хати треба закупити місце в Бога: кладуть

¹⁴⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 2.

¹⁴¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 5.

¹⁴² Сілецький Р. “Закладщина” хати на Поліссі... С. 88; Його ж. Майстер-будівельник у звичаях та повір’ях українців // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2003. Вип. 38. С. 541.

¹⁴³ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище / П. Раппопорт // Древнее жилище народов Восточной Европы. Москва, 1975. С. 113–114.

¹⁴⁴ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 444 а, арк. 45–46.

¹⁴⁵ Там само. Спр. 442 б, арк. 28.

в землю гроші” (с. Сновидовичі)¹⁴⁶. “В яму під покутню штандару клали копійки – не білі, а мідяки; це закупається місце, де будеш жить; закупаєння места – в земле: дають в место щедрость; давали туда і свячону воду”; “перед будівництвом хати закупаляли місце – під штандару кидають копійки, ложать хліб житній” (с. Лопатичі)¹⁴⁷. “Під камінь в покуть клали копійки – вроді купляли місце в Бога” (с. Вичівка)¹⁴⁸.

Важливою обставиною, як переконаємося нижче, є те, що місце “закупається” не лише для житлової будівлі, в якій житимуть люди, але й для господарських будівель, наприклад, для хліва:

“Під першу ушулу хлева теж закопували гроші – закупаляли місце” (с. Вороб’ї)¹⁴⁹; “коли будують хлев, то в той кут, де порося стоїть, клали копійки – в дірку підвалини або під арцабу” (с. Малий Дивлин)¹⁵⁰; “в яму під ушак [хліва] в правому углу від сонця клали копійки” (с. Лопатичі)¹⁵¹; “в хлев, коли закладають [будівлю], то ложать по углах [те саме], шо і в хаті” (10-кілометрова Зона відчуження ЧАЕС)¹⁵².

Безсумнівно, що із “закупаєнням місця” пов’язаний також звичай, який побутував на Народиччині, згідно з яким, “під ушулу хлева дають пудкову з кузні, щоб худоба велася” (с. Латаші)¹⁵³. Більше того, зазначений звичай був обов’язковим і при копанні колодязя: “в нову криницю кидають біліє копійки” (с. Великі Мошки)¹⁵⁴; “в новий колодязь кидають копійки, щоб вода хороша була, і кроплять свяченою водою” (с. Кишин)¹⁵⁵. “Закупаєння” місця відоме й під час заснування церкви: “під церкву в траншею кидали копійочки, це батюшка казав. Коли хату будують, то копійочки клали під стовп на підвали. На цвинтарі в яму для покойніка теж кидають (але то не можна кидать). Казали, вроді він (покійник – Р. С.) там буде викуповуватися” (с. Великий Скнит)¹⁵⁶.

Зауважимо, що в переважній більшості випадків респонденти не вказують, в кого слід “закупляти” місце: “під покутній стовп у яму клали гроші – место закупаляли” (с. Сукачі)¹⁵⁷; “в яму під стовп (де покуть) клали жито – закупаляли место” (с. Сукачі)¹⁵⁸; “перед будівництвом хати закупаляли місце – під штандару кидають копійки, ложать хліб житній” (с. Лопатичі)¹⁵⁹.

¹⁴⁶ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 442 б, арк. 30–31.

¹⁴⁷ Там само. Арк. 43, 46.

¹⁴⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 28.

¹⁴⁹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 9.

¹⁵⁰ Там само. Спр. 442 б, арк. 38.

¹⁵¹ Там само. Арк. 44.

¹⁵² Там само. Арк. 67.

¹⁵³ Там само. Спр. 423 б, арк. 74.

¹⁵⁴ Там само. Арк. 246.

¹⁵⁵ Там само. Спр. 442 б, арк. 24.

¹⁵⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 206-Е, арк. 3–4.

¹⁵⁷ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 444 а, арк. 45.

¹⁵⁸ Там само. Арк. 46.

¹⁵⁹ Там само. Арк. 46.

Проте нині цей звичай здебільшого не називають “закуплянням місця”, оскільки його первісна мотивація та адресат давно стерлися з народної пам’яті, натомість залишилася лише акціональна частина¹⁶⁰ з новим, пізнішим за походженням, поясненням або й зовсім без нього. Серед пояснень мотивації розглядуваного нами звичаю зустрічаються такі:

“В ями під відземки клали копійки, аби були гроші в хаті” (с. Довпотів)¹⁶¹. “В яму під покутній паль (або в чотири ями – по кутах майбутньої хати) клали свячене на Спаса зілля, щоб не було гидкого; перед закладшиною місце обсівали самосійним маком”; “в яму під покутній паль клали гроші, щоб щасливе місце було” (с. Самари)¹⁶². “В ями під штимпалі ніхто нічого не клав, лише свячону воду і зілля (волошку свячону на Спаса)” (с. Видерта)¹⁶³. “В яму під стовп, де покуть, клали гроші, щоб жили молодіє і щоб гроші в них були” (с. Феневичі)¹⁶⁴. “В яму під стандарі (де Бог буде стояти – в угол) клали гроші – копійки, щоб не жалкувати потім, що там зробив не так” (с. Богдани)¹⁶⁵. “В яму під стовп кладуть хлібець, сольку і гроші, щоб Господь помагав жить” (с. Пироговичі)¹⁶⁶. “В яму під стандар (де покуть) кидали окрайчик хліба – Бога просили помічі” (30-кілометрова Зона відчуження ЧАЕС)¹⁶⁷. “В яму під покутній паль клали гроші, щоб водилися” (с. Злобичі)¹⁶⁸. “В яму для штандаря (на покуті) клали жито і гроші і поливали [їх] свяченою водою, щоб усе велось: жито – для життя, а гроші – щоб зароблять” (30-кілометрова Зона відчуження ЧАЕС)¹⁶⁹. “Яму (під покуття) для стандаря кропили свяченою водою і посипали маком, щоб ніяка болізня не приключилася, була злагода в сім’ї” (с. Озеряни)¹⁷⁰. “В ями під штандарі [клали] свячені гроші, зерно із зажинка, щоб дужі були, і все велося” (30-кілометрова Зона відчуження ЧАЕС)¹⁷¹. “Під фундамент кидали копій очку, зілля клали (на Спаса посвячене), [...] щоб не було нічого лихого [...] може на ті домовики” (с. Шпиколоси)¹⁷². “В яму – в ривці для фундамента лили свячену воду по вуглах; як не святяна хата, кажуть – грім б’є”

¹⁶⁰ Можливо, в минулому існувала і вербальна частина даного звичаю, свідченням чого є інформація з Підгір’я: “Під східний кут (під підвалину – на землю) клали гроші, кропили свяченою водою і майстер вінишував: “Дай, Боже, щоб та хата виросла швидко, аби в ній велося потомство!” (Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 194-Е, арк. 4).

¹⁶¹ Там само. Арк. 4.

¹⁶² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 196-Е, арк. 3, 5.

¹⁶³ Там само. Спр. 201-Е, арк. 2.

¹⁶⁴ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 444 а, арк. 49.

¹⁶⁵ Там само. Арк. 55.

¹⁶⁶ Там само. Арк. 67.

¹⁶⁷ Там само. Спр. 442 б, арк. 63.

¹⁶⁸ Там само. Спр. 423 а, арк. 139.

¹⁶⁹ Там само. Спр. 442 б, арк. 56.

¹⁷⁰ Там само. Арк. 9.

¹⁷¹ Там само. Арк. 67.

¹⁷² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 204-Е, арк. 7.

(с. Кімната)¹⁷³. “Як будували хату, [то] під слуп [клали] зерно жита і гроші, щоб життя було” (с. Деренківець)¹⁷⁴. “Під слуп угловий [клали] у вузлику жито (на жизнь), копійки (на урожай)” (с. Сахнівка)¹⁷⁵.

На Слобожанщині відомий також вербальний супровід покладання в ями грошей, зерна тощо: “поклавши в яму для стояна у святому вуглі гроші (дві-три копійки) кажуть (хут. Єгорівка): “Будь же ти, хата, непорошна, хазяїну дорога і мила; вори у тебе не вкрадуть нічого і пужар тебе не возьме: тіко будеш сохрняти хазяїське добре!”¹⁷⁶.

Обрядодії, тотожні “закупляння місця” в українців, відомі також полякам. Під закопані в землю “печки” вони клали свячене зілля (“бо дім повинен стояти на посвяченому і зло не приступить”) або гроші (“щоб трималися дому”)¹⁷⁷. На нашу думку генетично споріднений із “закуплянням місця” для новобудови звичай, згідно з яким українці, оборюючи границі майбутнього поселення, закопували під скибу горшки з зерном – просом¹⁷⁸. Подібний звичай відомий також південним слов’янам. Зокрема, коли боснійці розорюють поле або ж вперше беруться до освоєння придбаної ділянки як нової власності, то кидають у ріллю половину срібної монети, що мало б запобігти зсуву ґрунту¹⁷⁹. В цьому ж контексті, очевидно, слід трактувати й звичай, зафіксований на Середньому Поліссі:

“[...] Орач в полі готується до оранки. [...] Приїхав на пахоту. Зняв шапку. Має бути в чистій полотняній одежі. Перед оранкою, першою борозною зарубає збоку сокиру в землю. (с. Смільчино). [...] Сокирою зарубували землю перед оранкою, щоб стрімїла зарубана сокира. (с. Стрем-Город). Орач на полі піднімає над головою сокиру, ніби врубає небо, тоді врубає сокиру в землю. Починає орати ниву. Орати можна тільки тоді, коли зарубаєш сокиру в першу борозну. (с. Лозниця)”¹⁸⁰.

Найближчу паралель до описаного звичаю виявляємо в поховальній обрядовості українців. Цікаво, що на цю обставину іноді мимоволі вказували й самі інформатори, оповідаючи про “закупляння” місця для новобудови.

¹⁷³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 204-Е, арк. 10.

¹⁷⁴ Записано Р. Радовичем у с. Деренківець Корсунь-Шевченківського р-ну 3. 06. 2008 р. від Миколи Павловича Нарадька, 1938 р. народж.

¹⁷⁵ Записано Р. Радовичем у с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського р-ну 2. 06. 2008 р. від Марії Степанівни Лазанюк, 1935 р. народж.

¹⁷⁶ П. И. Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате... С. 39.

¹⁷⁷ Cetera M. Zwyczaj i wierzenia związane z domem... S. 18.

¹⁷⁸ Nowosielski A. Lud ukrański...Т. 1. S. 156.

¹⁷⁹ Krauss F. S. Das Bauopfer bei den Sdslaven... S. 16.

¹⁸⁰ Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. Археологія. Історія. Етнографія / М. Брицун-Ходак. Коростень, 2002. С. 200–201.

“В ями під дубові палики клали зело свячене. Як умре людина, то те саме зело кладуть в гроб” (с. Тур)¹⁸¹. “В нас як впускають покойника в могилу, то копійки викидають – місце закупляють. Так буває, якщо десь є кості [попереднього поховання]. А як нема костей, то все равно – кидають копійки: йому місце купляли” (с. Сенчиці)¹⁸². “Викопали траншею* і в покутній вугол ложать хрестообразно (в одному углу) медні гроші. Як умре людина – закупляють місце, як викопують кістяк” (с. Сукачі)¹⁸³. “Як копають ями на ушули, то треба сипати туди житечко, щоб була хороша жизнь і туди клали гроші. І [коли] вмирає людина, то гроші в яму кидають, щоб він купив собі там место” (с. Рови)¹⁸⁴. “Як засновують пудвали, то ложать гроші медніє (білих не ложилі). Коли яму копають для покойника, то кидають туди мідні гроші – це місце закупляють в Бога” (с. Суцани)¹⁸⁵. “Під покутню колодку в яму клали копійки (і зараз ложать) – закупляли місце в Бога (в яму для мертвеца [також клали] копійки жовтіє)” (с. Білокоровичі)¹⁸⁶.

Отже, розглянемо будівельний звичай “закупляння місця” в контексті поховальної обрядовості, що безсумнівно, сприятиме з’ясуванню давніх за походженням світоглядних уявлень, які спричинили його появу:

“Покойнику на могилках кидають копійку, коб, кажуть, він собі місце купив” (с. Дубчиці)¹⁸⁷. “Як хоронять покойника, [то] кидають в яму копійки – місце купляють” (с. Нобель)¹⁸⁸. “Як батюшка вже посвятить, то в яму кидають копійки, щоб йому (покойнику – Р. С.) там були гроші” (с. Борове)¹⁸⁹. “В яму для покойника кидають копійку. В труну кладуть тільки сорок копійок. Кажуть, це вже він там шось буде купляти за копійки на тому світі” (с. Малий Скнит)¹⁹⁰. “Як когось хоронять, то мечуть йому [в могильну яму] гроші” (с. Головецько)¹⁹¹. “Як копають яму для покойника, то туди кидали копійки. Але тепер батюшка не дає [кидати в могильну яму копійки]. То кидали [копійки], якщо хтось тут був хороняний; то за місце будто платили тому, хто там похований” (с. Видерта)¹⁹². “Коли викопують яму для поховання, а там знаходять старе, попереднє поховання, то туди кидають копійку – перекупляють место у землі, щоб не сердився мертвец” (с. Копище)¹⁹³. “В яму для покойника кидають копійки. В нас батюшка не дозволяє, не дає. Каже: “Земля дарована, не треба закупляти”. А як чужих ховають (не з свого села), то

¹⁸¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 195-Е, арк. 8.

¹⁸² Там само. Спр. 205-Е, арк. 21.

* Звичай побутував ще в 60-ті роки ХХ століття.

¹⁸³ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 444 а, арк. 44.

¹⁸⁴ Там само. Арк. 54.

¹⁸⁵ Там само. Спр. 442 б, арк. 32.

¹⁸⁶ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 442 б, арк. 36.

¹⁸⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 22.

¹⁸⁸ Там само. Арк. 18.

¹⁸⁹ Там само. Арк. 3.

¹⁹⁰ Там само. Спр. 206-Е, арк. 11.

¹⁹¹ Там само. Спр. 203-Е, арк. 13.

¹⁹² Там само. Спр. 201-Е, арк. 17.

¹⁹³ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 442 б, арк. 46.

кидають, [...] бо то, кажуть, що чужа [для них] земля” (с. Ворокомле)¹⁹⁴. “На могилках, як копають яму, то кидають туди копійку, щоб ніхто не трогав покойніка. Ну, яка-то людина прийде, скаже [...]. В нас не кидають [...], бо в нас всі свої люди, сіляни – на своїй землі. Якби хтось чужий помер і ховали, то вже треба кидати копійку. Для того, щоб наші люди не були протівні. Значить – його гроб куплений, земля [...]. Шоб не проганяли з місця його” (с. Ворокомле)¹⁹⁵. “Як хоронять, то вкидають гроші в яму, шоб місце йому (померлому – *Р. С.*) було [...] заплачене” (с. Ворокомле)¹⁹⁶. “Як ховають покойніка [то] кидають гроші: уставляють в ямку і кидають гроші, і закопують тоди [яму]. Гроші закопують, шо то, вроді, місце заплачене. Шоб там ніхто не сказав: “То не твоє місце, а моє місце!” А то вже точно – заплачене, то вже – собственне місце. [...] (А в кого закупляють? – *Р. С.*) А я знаю, в кого закупляють? Чи там Бог дійствує, чи хто? У нашого матера вмер хлопец (син – *Р. С.*), а я ходила в школу. Та й забули взети гроші [на могилки і вкинути в яму]. Мені дали гроші, шоб я пішла та ті гроші закопала [...]. І я пішла на могилки [...]. І я прокопала таку на могилі ємочку – прoderла рукою, і кинула ті гроші, і назад закопала” (с. Осовці)¹⁹⁷. “Як копають яму для покойніка, то вкидають копійки – платять за місце: “Кидую гроші, плачу за місце”. Яму на ноч не можна оставляти, шоб злий дух не пудійшов” (с. Видерта)¹⁹⁸. “Коли копають могилу, то кидають [...] – закупляють место. Як не закупити, то може бути недобре покойніку” (с. Думинське)¹⁹⁹. “В могилу кидають п’ять копійок – для мертвого місце закупляють. Закупляють в землі – хто хазяїн землі” (с. Білятичі)²⁰⁰. “В яму для покойніка вкидають копійки. Кажуть, може там, [...] на тій землі закопаний вже хтось був [...]. [А] то – вже куплене місце” (с. Видерта)²⁰¹. “В яму для покойніка кидали гроші, а батюшка в церкві запретив: “Нельзя!” – каже. Гето кидали гроші, шо вроді він купляв місце. Може там якийсь вмерлий чоловік лежав [...]” (с. Островськ)²⁰². “Як везуть покойніка [на кладовище], то кидають в яму копійку – платять за місце, шо вже його звідтіля ніхто [...]. Платять Богови, чи хто там находиться. Бо є такі такі, шо викопують... то шоб не вигонив” (с. Заозір’я)²⁰³. “Платили за місце, шоб щасливо жили в хаті – приговорували і клали копійки. Гроші [призначалися] [...] нікому [...] Господу Богу” (с. Задовже)²⁰⁴.

¹⁹⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 201-Е, арк. 26.

¹⁹⁵ Там само. Арк. 29.

¹⁹⁶ Там само. Арк. 32.

¹⁹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, 119, оп. 17, спр. 201-Е, арк. 10–11.

¹⁹⁸ Там само. Арк. 24.

¹⁹⁹ Там само. Спр. 202-Е, арк. 2.

²⁰⁰ Там само. Арк. 15.

²⁰¹ Там само. Спр. 201-Е, арк. 15.

²⁰² Там само. Спр. 205-Е, арк. 14. Дотримання цього звичаю було настільки важливим, що поліщуки подекуди адаптували його до згаданої заборони і він функціонував у трансформованому вигляді: “В церкві за місце для хати дають гроші – закупляють місце” (с. Серники). (Там само. Арк. 25).

²⁰³ Там само. Арк. 17.

²⁰⁴ Там само. Арк. 14.

Слід зауважити, що звичай закупаєння місця характерний для поховальної обрядовості не лише українців, а й росіян та білорусів²⁰⁵. Зокрема, білоруси, подібно до українців “закупляли” місце на кладовищі: якщо яма для небіжчика викопана в ціліні (“у свіжому місці”), то туди кидають гроші, щоб “відкупити” місце і щоб покійник мав за що купити собі місце на тому світі. Крім того, в землю під кути оселі вони кладуть монети²⁰⁶. Російський етнолог Д. Зеленин писав, що “згідно з давнім тлумаченням, ці гроші для плати за місце на кладовищі – вірогідно, їх потрібно було віддати тим, хто там був похований раніше; з іншого боку, їх клали, “щоб худоба не пішла за господарем”²⁰⁷.

Типологічно однотипним до “закупаєння” місця для будівлі чи покійника є occasionальний звичай, пов’язаний зі зрубанням чи пересаджуванням дерева, а також з корчуванням пня:

“На місці зрізаного дерева не ведеться в хоромінах. Як корчуют дерево, то в яму кидають копійку, щоб якась польза була. То так, як платиться за землю. Так само колись кидали копійку в яму для покійника [...]. Як ховають в селі чужого (не з свого села), то дехто кидає копійки” (с. Ворокомле)²⁰⁸. “Коли дерево треба приймати теє [яке заважало], то ішли до дерева, прохали теї пущини, щоб вона пробачила, простила їм за такі-то проступки [...]. Із просьбою деревина там приймається, де посадять, а хату ставлять, де її викопали. В яму кидали копійки для прілічія – перемістили яблуньку” (с. Ворокомле)²⁰⁹. “На пні не можна строїти хату. Кинут 5–10 копійок – заплатили за землю. Ви її купляєте” (с. Ворокомле)²¹⁰. “Плодові дерева можна викорчовувати і там строїти хату, але в ті ями з-під дерев треба кинути гроші. Це заплачується місце землі. [...] як копали дев’ясил (зілля від [болю] голови), то в яму з кореня кидали копійки” (с. Зубковичі)²¹¹. “Як копают зелле од хвороби, то кладут [в яму] хлеб, щоб воно не зводилось – росло дальше” (с. Думинське)²¹². “Якшо дерево корчуют, [то] туди – в яму кидають [...] пару копійок” (с. Нараївка)²¹³. “Як горіха садять, треба туди [в яму] покласти хліба кусочок і двадцять копійок. Як викорчовують дерево, то в яму кидають гроші. В яму під штимпалі гроші кидають і хліб – в праве вугло, де ікони” (с. Рівки)²¹⁴. “Де [росте] бзина, там не класти хату [...]. Казали колись, шо ту бзину рубати не можна, бо шось шкодит на здоров’є. Кажут, як сі копле бзину, аби класти копійку [...]. Гроші

²⁰⁵ Сєдакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. Сєдакова. Москва, 2004. С. 156, 210.

²⁰⁶ Романов Е. Р. Быт белоруса / Е. Романов // Белорусский сборникъ. Вильна, 1912. Вып. 8. С. 315.

²⁰⁷ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. Зеленин. Москва, 1991. С. 348.

²⁰⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 201-Е, арк. 30.

²⁰⁹ Там само. Арк. 28.

²¹⁰ Там само. Арк. 26.

²¹¹ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 442 б, арк. 53.

²¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 202-Е, арк. 2.

²¹³ Там само. Спр. 206-Е, арк. 6.

²¹⁴ Там само. Арк. 17.

– то я плачу. Як має щось шкодити, то я плачу [...]. Як вона десь непотрібна в городі, то треба платити: там ставити копійки [і] тогди її можна зрізати. [...]. Де пень – не вільно класти хату, де була груша [...]. Аби в хаті було добре, треба на чистім місци [будувати]” (с. Гута)²¹⁵.

Звичай “закупляти” рослину побутував у народній медицині. Крім Полісся і Бойківщини, його дотримувалися і в інших місцевостях України, зокрема, на території Поділля, Закарпаття²¹⁶.

Наведений етнографічний матеріал свідчить, що звичай “закупляння місця” об’єднує три відмінні і не споріднені між собою обрядові блоки: будівельну обрядовість, поховальну обрядовість, звичай зі сфери народної медицини. Притому адресат перебуває під поверхнею землі. У попередніх публікаціях автор побіжно вказував на зв’язок цього звичаю з культом померлих, зокрема з давніми слов’янськими уявленнями про локалізацію світу померлих – “тамтого світу” – під землею²¹⁷. Знавець духовної культури українців Іван Огієнко вважав, що вірування про місцезнаходження “тамтого світу” під землею належить до “старших вірувань”²¹⁸. (Про глибоку архаїчність цих індоєвропейських за походженням уявлень свідчить той факт, що в стародавньому Римі вже в II ст. н. е. скептично ставилися до вірувань про підземне царство Плутона-Аїда і про плату перевізнику Харону²¹⁹. Натомість у слов’ян “архаїчна модель індоєвропейської культури [...] з примітивною релігією” зберігалася значно довше²²⁰). Оскільки “штимпалі” чи “ушули” закопували у землю (приблизно на 1 м), то, згідно з описаними вище уявленнями, живій людині слід було отримати “дозвіл”, заручитися лояльністю та прихильністю мешканців підземного потойбіччя. На користь висловленого припущення свідчить не лише сам факт “закупляння” місця – ділянки землі, але й набір предметів, за допомогою яких його “закупляли” (крім грошей і хліба). Адже згадані вище посвячені трави, свячена вода, самосійний мак, залізна підкова тощо виступають у слов’янській традиції як апотропеї, ефективні проти демонічних персонажів, зокрема і проти мерців²²¹.

Звертає на себе увагу й універсальний характер цього звичаю в будівельній обрядовості. Його дотримувалися не лише у випадку спорудження власне житлової споруди – хати, але й господарських будівель селянського двору, колодязів тощо.

²¹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 199-Е, арк. 8.

²¹⁶ Болтарович З. Є. Народна медицина українців / З. Болтарович. Київ, 1990. С. 67–68.

²¹⁷ Сілецький Р. Майстер-будівельник у звичаях та обрядах... С. 540–541.

²¹⁸ Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. Київ, 1992. С. 240.

²¹⁹ Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук / Пер. с польск. В. К. Ронина. Москва, 1983. С. 320.

²²⁰ Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. второе, дополненное / О. Трубачев. Москва, 2003. С. 235.

²²¹ Левкиевская Е. Е. Славянский оберег. Семантика и структура / Е. Левкиевская. Москва, 2002. С. 150, 153, 155, 158.

Таким чином, звичай “закупляння” місця в будівельній та поховальній обрядовості, безсумнівно, має спільну світоглядну основу – культ померлих, зокрема, страх перед небіжчиками з огляду на їх могутність і здатність впливати на живих, локалізацію “тамтого” світу у підземеллі.

Для з’ясування універсальності змісту досліджуваного звичаю в обрядово-звичаєвій культурі українців загалом науковий інтерес становить виявлення наявності зв’язку між “закуплянням” місця для новобудови і поховання з одного боку, та “закуплянням” дерев, кущів, рослин – з іншого. Д. Зеленін пов’язував цей звичай з рослинним тотемізмом²²². Дослідниця української традиційної медицини Зоряна Болтарович, не заперечуючи висновку Д. Зеленіна, розглядала його як жертву землі-годувальниці²²³. Автор цієї статті продовжує наполягати на вже висловленій раніше думці про наявність зв’язку “закупляння” рослин з уявленнями про культ померлих, зокрема про підземелля як “тамтой світ” у давніх віруваннях слов’ян і дерево (кущ) як меморіальний знак²²⁴. Наведемо нові, додаткові аргументи, які розширяють фактографічну базу цього питання і підкріплюють запропоновану автором інтерпретацію звичаю “закупляння” рослин. Передовсім слід звернути увагу на давній звичай, який спорадично побутує в українців і досі (Сколівський р-н Львівської обл. та ін.), згідно з яким, через певний час після похорону, здебільшого через рік, на могилі садять дерево (рідше кущ). Саме наявність дерев на могилах є тією рисою, яка візуально відрізняє старі кладовища від нових. На останніх садять переважно квіти, інколи невеликі кущі. В різних місцевостях у минулому були свої традиції стосовно асортименту флори на могилах: лісові (сосни, дуби, смереки, клени тощо) і плодові (черешні, груші, сливи) дерева, кущі (ялівець, бузок). Подекуди в одній місцевості на кладовищі можна було побачити і лісові, і садові дерева. На це звернув увагу Петро Шекерик-Доників, фіксуючи етнографічні матеріали про похоронну обрядовість у гуцульському с. Головах: “[На могилах] саде дерева овочеві і смереки, парубкам і дівчатам затикают деревця у гріб”²²⁵. Це ж підтверджують новіші записи: “На могилах садили дерева – окацію, сосну, кльон, шоб знать, де покойнік” (с. Карпилівка)²²⁶.

“На цвинтарі колись садили дерева: хто – березу, хто – ясень, а хто навіть квіти садив, жеби знав, де його батько чи мати похована. Переважно черешню садили” (с. Великосілля)²²⁷. “На цвинтарі на могилах садили липи. Ясени повиростали, калинки [...]. Вперед не було хрестів. Дерев садили за рік, за два після похорону. Борше не можна. Тепер тото не роблят, тепер пам’ятники ставлят”

²²² Зеленін Д. К. Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах... С. 45, 72–75.

²²³ Болтарович З. Є. Народна медицина... С. 68.

²²⁴ Див.: Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу... С. 536–540.

²²⁵ Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди. [Шекерик-Доників П. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах, Косівського повіта] // Етнографічний збірник. Львів, 1912. Т. 31–32. С. 285.

²²⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 202-Е, арк. 20.

²²⁷ Там само. Спр. 200-Е, арк. 19.

(с. Волошинове)²²⁸. “На могилах садили ясені на другий рік. Рік [могили] не рушають. Дерева для того на могилах, би кости ніхто не рушав – най там спочивають” (с. Мшанець)²²⁹. “Раніше на могилах садили дерева: ясень, кльон, без (бузок – Р. С.), щоб дітям був холодочок. Садят через рік, бо вже [померлий] до хорім не ходит – тамка вже живе” (с. Видерта)²³⁰.

Про побутування на Поділлі в минулому поховань у саду, “під улюбленим деревом” згадував свого часу Анатолій Свидницький²³¹.

Очевидно, звичай “закупляння” лісового дерева (куща, рослини) тісно пов’язаний із давніми слов’янськими традиціями поховання покійних. Цікаву думку щодо цього висловив ще на початку ХІХ ст. польський народознавець Ігнаці Любич-Червінський, описуючи культуру і побут бойків “задністрянської околиці”: “[...] Всіх ховали на цвинтарі біля церкви [...]; там садили ялівець, смереку, горобину, які іноді виростали надзвичайно товстими. Давні слов’яни любили влаштовувати свої могили серед лісів, тож, мабуть, звідси походить цей звичай”²³². Заслуговує на увагу також твердження російського дослідника Володимира Проппа про те, “що між культом померлих і культом рослин є генетичний і смисловий зв’язок”²³³. Наприклад, лемки вірили, що “душа за кару іде під якесь дерево²³⁴, чи під яку будівлю, чи під камінь у землю і там покутує; хто порушить той камінь, чи зітне те дерево, або розбере будівлю, той мусить умерти”²³⁵. Мабуть відголоском прадавніх поховальних традицій був звичай, який зафіксував на початку ХХ ст. А. Онищук на Гуцульщині: “Страччыта (погублену новонароджену, нехрещену дитину – Р. С.) [мати] нисе [ховати] на Маковицю, на цвинтарь не хоўле бо не віл[ь]но. Принесе у Маковицю и завісит у смиреку, або кладе у коріне під смиреку”²³⁶.

²²⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 13.

²²⁹ Там само. Спр. 203-Е, арк. 14.

²³⁰ Там само. Спр. 201-Е, арк. 22.

²³¹ Свидницький А. Великдень у подолян (По поводу “Быта подолян” Шейковского. Выпуск 1-й, 1860 г., Киев) / А. Свидницький // Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. Київ, 1985. С. 487.

²³² Lubicz-Czerwinski I. Okolica zadniestraska między Stryjem i Jomnic. Czyli opis ziemi, dawnych klksk lub odmian tej okolicy / I. Lubicz-Czerwinski. Lwów, 1811. S. 262.

²³³ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. Опыт историко-этнографического исследования / В. Пропп. Москва, 2000. С. 114.

²³⁴ Найближчу аналогію до повір’я про дерево виявляємо у поляків: “Коли дерево крутить або в ньому стукає, поляк теж каже, що це покутує чиясь душа” (Kolberg O. Dzieia wszystkie. [Б. м. в.], [1962.]. Т. 17: Lubelskie. Cz. 2. S. 124); “Якщо в полі над дорогою ростуть самотні дуби і берези, а особливо верби, то це значить, що під ними лежить і покутує дух якоїсь вбитої людини, а в такому дереві замість соків тече кров небіжчика”. (Kolberg O. Dzieia wszystkie. [Б. м. в.], [1962.]. Т. 15: W. Ks. Poznańskie. Cz. 7. S. 62.

²³⁵ Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди. [Яворський О. Похоронні звичаї та обряди в Ясельськiм повіті] // Етнографічний збірник. Т. 31–32. С. 210.

²³⁶ Гнатюк В. Похоронні звичаї та обряди. [Онищук А. Похоронні звичаї й обряди в селі Зелениці, Надвірнянського повіта] // Етнографічний збірник. Т. 31–32. С. 248.

Ймовірно саме в цьому контексті слід сприймати традиційну заборону будь що будувати на тому місці, де росло дерево, оскільки воно могло бути поховальним меморіальним знаком. Опосередкованим підтвердженням цього є, на нашу думку, такі етнографічні дані:

“На місці, де викорчували дерево, хату не ставили – це лихе там водиться” (с. Злобичі)²³⁷. “Грім б’є на дерево, а там може що під коренєм сидить; хто там відає, що там є” (с. Грудки)²³⁸. “Яке-небудь дерево, як грім вдарить, казали до хати не брати, бо там сидів під ним, бодай щезло, і святий Ілля його забив там” (с. Катина)²³⁹.

Підсумовуючи можна стверджувати, що звичай “закупляння” місця пов’язаний з культом померлих, який сформувався ще в первісну добу. Серед світоглядних уявлень, які, спричинили його виникнення, можна виділити наступні: 1) локалізація потойбічного світу, де перебувають померлі – під землею; 2) наділення мерців надприродною могутністю і здатністю впливати на добробут і життя живих, а звідси – й необхідність їх пошанування та задобрення (особливо при втручанні в їхні “володіння”)*; 3) використання дерева / куща як меморіального знака на похованнях (поховання під деревами).

Що стосується будівельної жертви в українців (а ширше – у слов’ян та інших індоєвропейських народів)²⁴⁰, то вона виникла в дохристиянські часи, коли предки українського народу споруджували землянкове та півземлянкове житло, яке, нагадаємо, побутувало на території України ще на початку II тисячоліття. Та й сама лексема “хата”, якою українці позначають житло, означає земляну, землянкову оселю (з іранської – “викопане із землі”)²⁴¹. Технологія його спорудження передбачала заглиблення в землю, що, відповідно до індоєвропейських вірувань²⁴², неминуче порушувало спокій мешканців підземного потойбічного світу. З огляду на могутність і небезпечність останніх поставала проблема їх задобрення, умилостивлення, забезпечення лояльності стосовно живих. Адже могутні мерці, невдоволені втручанням у їхні потойбічні – підземні – володіння, могли шкодити живим порушникам їхнього спокою, спричиняти їм різні нещастя – стихійні лиха, неврожаї, негаразди в господарстві, хвороби,

²³⁷ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 57.

²³⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 201-Е, арк. 19.

²³⁹ Там само. Спр. 200-Е, арк. 2.

* Що стосується кривавої (тваринної) будівельної жертви, то відомий польський дослідник Йозеф Гаяк вважав півня звичайним жертвним птахом, призначеним для померлих, в тому числі й для душ покійних предків (*Gajek J. Kogut w wierzeniach ludowych / J. Gajek // Archiwum Towarzystwa naukowego we Lwowie. Lwyw, 1934. Dz. II. T. XIII. Zesz. 2. S. 51*).

²⁴⁰ Про будівельну жертву, наприклад, у давніх германців див.: *Русанова И. П. Истоки славянского язычества. Культурные сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. / И. Русанова. Черновцы, 2002. С. 66*.

²⁴¹ *Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян... С. 213*.

²⁴² *Bartmicki J., Niewiadomski D. Podziemie // Siownik stereotypów i symboli ludowych / J. Bartmicki, D. Niewiadomski. Lublin, 1999. T. 1: Kosmos. Cz. 2: Ziemia, woda, podziemie. S. 466*.

смерть тощо. Відтак їх задобрювали в традиційний для спілкування з померлими спосіб – приносили в жертву найцінніше – передовсім їжу (м'ясо, хліб тощо), а згодом – й гроші, поміщаючи їх в землю. Ймовірно, що апотропеїчна складова будівельної жертви (святина вода, металеві гострі предмети, посвячені трави, ладан, осиковий кілок, часник, “живе срібло” тощо) з'явилася пізніше, як наслідок переосмислення вірувань про мерців і трактування останніх як нечистої сили. Отже, будівельна жертва має маністичне походження і є, відповідно до існуючої класифікації²⁴³, умилостивлювальним обрядом, своєрідним викупом в мерців за порушення меж і спокою підземного потойбіччя. Відтак об'єктом жертвоприношення виступають могутні володарі підземелля – мерці.

З еволюцією заглибленого житла у наземне, прогресом у будівельній справі (конструкції, будівельних матеріалах, інструментарії), утвердженням та поширенням християнства й поступовим відмиранням дохристиянських вірувань, будівельна жертва здійснюється за традицією, оскільки первісна світоглядна основа (зокрема уявлення про підземелля як потойбічний світ, тощо) вже існувала у зруйнованому, фрагментарному вигляді. Саме тому жертвні предмети в Карпатах закладали лише в підвалини – основу споруди, а на рівнинних теренах України її дублювали – в землю під стояни і в підвалини. Там, де тривалий час при каркасному будівництві не застосовували підвалин, жертву за традицією поміщали в землю під кутові стовпи.

UKRAINIAN IMMOLATION IN BUILDING: NEW INTERPRETATION

Roman SILETSKYI

*The Ivan Franko National University of Lviv, the Chair of Ethnology
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine*

Sacrifice (bloody and animal) is an important component of traditional building rituals of Ukrainians. The building victim Ukrainians carried out during establishment of foundations, during setting of angular posts and construction of building roof. Two forms of building victim existed: bloody (animal) and bloodless (victim by objects). In the article connection of building victim is traced with the custom of “zakupljannya of place” for buildings and historical development of the Ukrainian people’s housing. It is separately traced manistic and apothropeic basis of building offerings.

Key words: ethnology, Ukrainians, customs and rituals associated with the construction.

²⁴³ Жуковская Н. Л. Жертвоприношение / Н. Жуковская // Свод этнографических терминов и понятий. Москва, 1993. Вып.: Религиозные верования. С. 79.

**СТРОИТЕЛЬНАЯ ЖЕРТВА У УКРАИНЦЕВ: НОВАЯ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

Роман СИЛЕЦЬКИЙ

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, кафедра этнологии
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

Жертвоприношение (кровавое животное и предметное) – важный компонент традиционной строительной обрядности украинцев. Свою строительную жертву украинцы осуществляли во время установления фундаментов, при установке угловых столбов и конструкции крыши здания. Бытовали две формы строительной жертвы: кровавая (животная) и бескровная (жертва предметами). В статье прослежена связь строительной жертвы с обычаем “закупления места” для здания и историческим развитием украинского народного жилья. Отдельно прослежено манистическую и апотропную основы строительной жертвы.

Ключевые слова: этнология, украинцы, обычаи и обряды связаны со строительством.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2011 р.

Прийнята до друку 31.08.2011 р.